

PRAGMATISTICKÁ KONCEPCIA PRAVDY

Clerk-Maxwell bol vraj ako dieťa posadnutý tým, aby mal všetko vysvetlené, a keď ho ľudia odbili neurčitým verbálnym popisom nejakého javu, netrepezlivo ich prerušil a povedal: „Dobre, ale ja chcem, aby ste mi povedali, ako *konkrétne* tento jav *prebieha!*“ Ak by sa jeho otázka týkala pravdy, iba pragmatista by mu mohol povedať, ako konkrétne sa pravda uskutočňuje. Som presvedčený, že naši súčasní pragmatisti, zvlášť páni Schiller a Dewey, podávajú jediné udržateľné vysvetlenie tejto témy. Je to veľmi chúlостivá téma, zapúšťajúca korenky do všetkých puklín, a ťažko o nej hovoriť stručne, i keď na verejnej prednáške sa inak nedá. Názor Schillera a Deweyho na pravdu však racionalistickí filozofi napádajú tak zúrivo a tak strašne ho prekrúcajú, že práve tu je to správne miesto na jasný a jednoduchý výklad.

Celkom predpokladám, že budeme svedkami toho, ako pragmatistický názor na pravdu prechádza klasickými štádiami vývoja teórie. Najprv, ako je známe, sa nová teória napadne ako absurdná; potom sa prijme ako pravdivá, ale samozrejme a bezvýznamná; napokon sa považuje za takú dôležitú, až si jej protivníci nárokujú, že ju objavili oni sami. Naša teória pravdy je v súčasnosti v prvom z týchto troch štádií s určitými začínajúcimi symptómami druhého štádia v niektorých oblastiach. Prajem si, aby jej táto prednáška v očiach mnohých z vás pomohla prekonať prvé štádium.

Pravda – ako nájdete v každom slovníku – je vlastnosť niektorých našich myšlienok. Znamená ich „zhodu“ práve tak ako nepravda znamená ich nezhdou s „realitou“. Pragmatisti aj intelektualisti prijímajú túto definíciu ako samozrejmosť. Začínajú sa priet' iba potom, čo vznikne otázka presného významu termínov „zhoda“ a „realita“, keďže realita sa chápe ako čosi, s čím sa majú naše myšlienky zhodovať.

Pri odpovediach na tieto otázky sú pragmatisti analytickejší a silovnejší, intelektualisti zasa pohotovejší a menej reflexívni. Bežná predstava je, že pravdivá idea musí kopírovať realitu. Podobne ako ostatné rozšírené názory, aj tento vychádza z analógie s bežnou skúsenosťou. Naše pravdivé idey zmyslovo vnímateľných vecí ich skutočne kopírujú. Zavrite oči a myslíte na tamtie hodiny na stene – dostanete práve takýto pravdivý obraz alebo kópiu ich ciferníka. Vaša predstava o ich „fungovaní“ (pokiaľ nie ste hodinár) však už nie je až takou kópiou, ale predsa obtojí, pretože sa nijakým spôsobom s realitou nezráža. Hoci by ste ju zúžili na púhe slovo „fungovanie“, toto slovo vám dobre poslúži; no keď hovoríte o funkcii hodín ako

o „meraní času“ alebo o „pružnosti“ ich pružín, ťažko pochopiť, čo presne môžu vaše idey kopírovať.

Cítite, že tu je problém. Čo znamená zhoda s objektom tam, kde ho naše myšlienky nemôžu s určitosťou kopírovať? Niektorí idealisti hovoria, že myšlienky sú pravdivé vždy, keď sú tým, čo Boh chce, aby sme si o tomto objekte mysleli. Iní sa celkom pridávajú názoru o kopírovaní a hovoria tak, akoby naše myšlienky boli pravdivé v tej miere, v akej sa približujú kópiám vo večnom spôsobe myslenia Absolútna.

Tieto názory, ako vidíte, vyvolávajú diskusiu pragmatistov. Veľkou ideou intelektualistov je, že pravda je v podstate nehybným, statickým vzťahom. Keď získate pravdivú ideu niečoho, ste na konci. Vlastníte ju, *viete*, naplnili ste určenie svojho myslenia. Ste tam, kde ste mentálne mali byť, poslúchli ste svoj kategorický imperatív a po tomto vrchole svojho racionálneho určenia už nič nemusí nasledovať. Epistemologicky ste v ustálenej rovnováhe.

Pragmatizmus na druhej strane kladie svoje zvyčajné otázky. „Ak považujete myšlienku alebo presvedčenie za pravdivé,“ hovorí, „aký konkrétny rozdiel vznikne vo vašom skutočnom živote z toho, že je pravdivá? Ako sa pravda uskutoční? Ako sa bude skúsenosť odlišovať od tej, ktorú by ste získali, ak by presvedčenie bolo klamné? Slovom, aká je hotovostná hodnota pravdy z hľadiska konkrétnej skúsenosti?“

V okamihu, keď pragmatizmus kladie tieto otázky, dostáva odpoveď: Pravdivé myšlienky sú tie, ktoré si môžeme osvojiť, zhodnotiť, upevniť a potvrdiť. Nepravdivé idey sú tie, s ktorými to robiť nemôžeme. Toto je praktický rozdiel, ktorý pre nás vznikne, keď máme pravdivé idey; toto je teda význam pravdy, pretože len tak sa dá pravda poznať.

Túto tézu musím obhájiť. Pravda myšlienky nie je jej vnútornou nehybnou vlastnosťou. Pravda *sa* myšlienke *stáva*. Myšlienka *sa stáva* pravdivou prostredníctvom udalostí, ktoré ju takou *robia*. Jej pravdivosťou *je* vlastne udalosť, proces, najmä proces jej verifikácie, jej *verifikácia*. Jej validita je proces jej *validizácie*.

Čo však samy slová verifikácia a validizácia pragmaticky znamenajú? Označujú opäť určité praktické dôsledky verifikovanej a validizovanej myšlienky. Sotva môžeme nájsť nejaký výraz, ktorý by charakterizoval tieto dôsledky lepšie než bežná formula zhody – tieto dôsledky sú teda tým, čo máme na mysli vždy, keď hovoríme, že naše myšlienky „sa zhodujú“ s realitou. Prostredníctvom skutkov a ďalších myšlienok, ktoré podnecujú, nás vlastne navádzajú na iné oblasti skúsenosti alebo smerom k nim, v ktorých neustále cítime – a takýchto pocitov sme potenciálne schopní –, že pôvodné myšlienky

sú s nimi v súlade. Spojenia a prechody k nám prichádzajú postupne ako progresívne, harmonické, uspokojujúce. Funkcia navádzania na súhlasnosť je tým, čo myslíme pod verifikáciou idey. Takéto vysvetlenie je vágne a spočiatku znie pomerne triviálne, ale má dôsledky, ktorým sa budem venovať vo zvyšnom čase prednášky.

Dovoľte mi na začiatku pripomenúť, že pravdivo myslieť vždy znamená mať k dispozícii neoceniteľné nástroje na konanie; a že naša povinnosť dosahovať pravdu, povinnosť, ktorá vôbec nie je príkazom z jasného neba, ani svojvoľným „trikom“ nášho intelektu, sa dá objasniť skutočnými praktickými dôvodmi.

To, že pre ľudský život je dôležité mať pravdivé presvedčenia o stave skutočnosti, je až príliš dobre známe. Žijeme vo svete skutočností, ktoré môžu byť nekonečne užitočné alebo nekonečne škodlivé. Myšlienky, ktoré nám hovoria, čo z toho máme očakávať, považujeme za pravdivé v celej tejto primárnej sfére verifikácie, a riadiť sa nimi je prvoradou ľudskou povinnosťou. Mať pravdu je iba predbežným prostriedkom na ceste k ďalším životným uspokojeniam, vôbec nie cieľom samým osebe. Ak som sa stratil v lese a hľadujem, no našiel som niečo, čo sa podobá na kravský chodník, je vrcholne dôležité, aby som myslel na ľudské obydlie na jeho konci, pretože ak tak urobím a vydám sa po ňom, zachránim sa. Pravdivé myslenie je tu užitočné, pretože dom, ktorý je jeho objektom, je užitočný. Praktická hodnota pravdivých ideí sa tak primárne odvodzuje od praktickej dôležitosti ich objektov pre nás. Objekty vlastne ani nie sú dôležité vo všetkých prípadoch. Pri inej príležitosti dom pre mňa vôbec nemusí byť užitočný, a teda moja idea o ňom, akokoľvek verifikovateľná, nebude prakticky relevantná a mala by radšej ostať latentná. Ale keďže niekedy môže byť takmer každý objekt na čas dôležitý, je zrejmé, že je výhodné mať všeobecnú zásobu *mimoriadnych* právd – myšlienok, ktoré budú pravdivé iba v určitých možných situáciách. Takéto mimoriadne pravdy si uskladňujeme v pamäti a zapíňame nimi učebnice. Vždy, keď sa takáto mimoriadna pravda stáva pre nejaký z našich prípadov núdze prakticky relevantná, vyberáme ju zo skladu, aby sa uplatnila vo svete a naša viera v ňu sa aktivizuje. Vtedy o nej môžeme povedať: „je užitočná, pretože je pravdivá“ alebo „je pravdivá, pretože je užitočná“. Obidve tieto vety znamenajú presne to isté, totiž, že tu je myšlienka, ktorá sa naplní a môže sa verifikovať. Pravda je pomenovanie pre hocikakú ideu, ktorá rozbieha proces verifikácie; užitočnosť je pomenovanie pre jej funkciu naplnenú v skúsenosti. Pravdivé idey by sa ako také nikdy neboli vyčlenili, nikdy by nezískali meno triedy a už vôbec nie

meno naznačujúce hodnotu, keby neboli od začiatku užitočné týmto spôsobom.

Z tejto jednoduchšej roly odvodzuje pragmatizmus svoj všeobecný pojem pravdy ako čohosi, čo je podstatne späté so spôsobom, akým nás jeden aspekt našej skúsenosti môže navádzať na ďalšie aspekty, ku ktorým stojí zato nechať sa viesť. Predovšetkým – a na úrovni zdravého rozumu – pravda stavu mysle znamená jeho funkciu *navádzať na to, čo zato stojí*. Keď nás nejaká stránka našej skúsenosti navedie na pravdivú myšlienku, znamená to, že skôr či neskôr sa pod jej vedením znova ponoríme do konkrétnej skúsenosti a výhodne ju s ňou spojíme. Je to dosť nejasné tvrdenie, ale prosím, aby ste si ho zapamätali, pretože je podstatné.

Naša doterajšia skúsenosť je plná pravidelností. Jedna jej časť nás môže varovať, aby sme sa pripravili na ďalšiu, môže byť „zámerom“ alebo „významom“ tohto vzdialeného objektu. Objavenie sa objektu je verifikáciou významu. V týchto prípadoch pravda, neznamenajúc nič než možnú verifikáciu, sa zjavne neznáša s našou svojvôľou. Beda tomu, čie presvedčenia sa zahrávajú s poriadkom, ktorý realita v jeho skúsenosti nasleduje; nenavedú ho na nič, resp. na nesprávne spojenia.

„Skutočnosťami“ a „objektmi“ tu mienime buď veci zdravého rozumu, zjavne prítomné, alebo aj vzťahy v oblasti zdravého rozumu, ako sú dátumy, miesta, vzdialenosti, druhy, činnosti. Keď nasledujeme našu mentálnu predstavu domu pozdĺž kravského chodníka, skutočne k nemu dôjdeme; predstavu sme plne verifikovali. *Takéto jednoducho a úplne verifikované návody sú určite pôvodnými podobami a prototypmi procesu pravdy*. Skúsenosť síce ponúka aj iné formy procesu pravdy, ale všetky možno pochopiť ako primárne verifikácie, ktoré boli zablokované, znásobené alebo zastúpené inými.

Vezmime si ako príklad vzdialený predmet na stene. Vy i ja si myslíme, že sú to „hodiny“, hoci nikto z nás nevidel skryté funkcie, ktoré ich hodinami robia. Svoj dojem považujeme za pravdivý bez toho, aby sme sa pokúšali verifikovať ho. Ak pravdy znamenajú v podstate verifikačný proces, mali by sme potom takéto neverifikované pravdy nazývať nezrelými? Nie, pretože tvoria ohromujúco veľké množstvo právd, ktorými žijeme. Nepriame, rovnako ako priame verifikácie, sú v poriadku. Tam, kde je evidencia okolností dostatočná, môžeme sa zaobísť bez očitého svedectva. Práve tak ako keď predpokladáme, že Japonsko existuje bez toho, aby sme tam vôbec dakedy boli, predpokladáme, že táto vec sú hodiny, pretože to *funguje* tak, že všetko, čo vieme, s naším presvedčením spolupracuje a nič mu neprekáža. Tú vec používame ako hodiny, keď podľa nej

regulujeme dĺžku našej prednášky. Verifikácia predpokladu znamená, že nevedie k nijakej frustrácii alebo rozporu. Verifikovateľnosť koliesok, závaží a ručičky je rovnako dobrá ako verifikácia. Na jeden ukončený proces pravdy máme v našich životoch milióny, ktoré sú v stave zrodu. Orientujú nás *smernosťou* k priamej verifikácii, navádzajú nás na objekty, ktoré predpokladajú, a potom – ak všetko prebieha harmonicky – sme si takí istí možnosťou verifikácie, že ju vynecháme a zvyčajne nás presvedčí to, čo sa deje.

Pravda vlastne žije prevažne z dôvery. Naše myšlienky a presvedčenia „platia“ tak dlho, kým ich niečo nespochybní, rovnako ako bankovky obiehajú dovtedy, kým ich niekto neodmietne. Toto všetko však poukazuje na určité priame verifikácie, bez ktorých sa budova pravdy rúca práve tak, ako finančný systém bez hotových peňazí. Vy akceptujete moju verifikáciu jednej veci, ja vašu verifikáciu inej. Vzájomne si vymieňame svoje pravdy. No piliermi celej nadstavby sú presvedčenia, ktoré *niekto* niekde konkrétne verifikoval.

Ďalším závažným dôvodom – okrem časovej úspornosti – pre to, aby sme sa v bežných životných záležitostiach vzdali úplnej verifikácie, je fakt, že veci jestvujú ako druhy, a nie ako jednotliviny. Naš svet je raz a navždy takto zvláštne zariadený. Takže, keď sme už raz priamo verifikovali naše idey o vzorke nejakého druhu, považujeme za možné aplikovať ich na iné vzorky bez verifikácie. Mysleť rozoznávajúca na základe zvyku druh veci, s ktorým má do činenia, a okamžite konajúca podľa zákona tohto druhu bez toho, aby sa zastavovala pri verifikácii, bude „pravdivou“ myseľou v deväťdesiatich deviatich kritických prípadoch zo sto, dôkazom čoho je jej správanie zosúladené so všetkým, s čím sa stretáva a nenachádzajúce nijaký odpor.

Nepriame alebo iba potenciálne verifikujúce procesy tak môžu byť rovnako pravdivé ako úplné verifikačné procesy. Fungujú tak, ako by fungovali pravdivé procesy, poskytujú nám rovnaké výhody a nároky si naše uznanie z tých istých dôvodov. Všetko je to na úrovni faktov zdravého rozumu, pretože iba ten máme na mysli.

Fakty však nie sú našim jediným výmenným artiklom. Ďalšou oblasťou, kde platia pravdivé alebo nepravdivé presvedčenia, sú *vzťahy medzi čisto mentálnymi ideami*. Tieto presvedčenia sú absolútne alebo nepodmienené. Keď sú pravdivé, nazývame ich definície alebo princípy. Ide buď o definíciu, alebo o princíp, že 1 a 1 sú 2, že 2 a 1 sú 3, atď.; že biela sa menej odlišuje od šedej než od čiernej; že keď začne pôsobiť príčina, objavuje sa aj účinok. Takéto tvrdenia platia pre všetky možné „jednotky“, všetky mysliteľné „biele“ a „šedé“ i pre všetky „príčiny“. Tieto objekty sú mentálne

objekty. Ich vzťahy sú na prvý pohľad zrejme a nie je potrebná nijaká zmyslová verifikácia. Navyše, ak sú raz pravdivé, sú pravdivé vždy, pokiaľ ide o tie isté mentálne objekty. Pravda tu má „večný“ charakter. Ak niekde nájdete konkrétnu vec, ktorá je „jedna“, „biela“ alebo „šedá“, alebo je „účinnok“, potom sa na ňu budú vaše princípy vždy vzťahovať. Je to iba záležitosť určenia druhu a uplatnenia zákona tohto druhu na jeho jednotlivý objekt. Ste si istí, že dosiahnete pravdu, iba ak dokážete druh správne pomenovať, pretože vaše mentálne vzťahy platia pre každý exemplár tohto druhu bez výnimky. Ak však aj napriek tomu nedospejete ku konkrétnej pravde, povieť, že ste reálne objekty začlenili nesprávne.

V tejto oblasti mentálnych vzťahov je pravda opäť vecou navádzania. Jednu abstraktnú ideu vzťahujeme k druhej, tvoriac tak v konečnom dôsledku veľké systémy logickej a matematickej pravdy, pomocou ktorých zoskupujeme zmyslové fakty skúsenosti, takže naše večné pravdy platia aj na skutočnosť. Toto manželstvo faktov a teórie je nekonečne plodné. To, čo hovoríme, je pravdivé ešte pred špeciálnou verifikáciou, *ak sme naše objekty správne subsumovali*. Náš hotový ideálny rámec pre všetky druhy možných objektov vyplýva zo samej štruktúry nášho myslenia. Nemôžeme svojvoľne narábať s týmito abstraktnými vzťahmi o nič viac než s našimi zmyslovými skúsenosťami. Sú vynútené a my musíme s nimi zaobchádzať konzistentne, či sa nám výsledky páčia alebo nie. Pravidlá počtov platia pre naše dĺžoby rovnako prísne ako pre naše príjmy. Desatinné Ludolfovo číslo – pomer obvodu kružnice k jej priemeru – máme ideálne vopred určené na stotiny a nikto ho nemusí prepočítavať. Ak by sme niekedy pri našom narábaní so skutočným kruhom potrebovali toto číslo, potrebovali by sme ho udané presne a vypočítané podľa obvyklých pravidiel; ide tu o ten istý druh pravdy, ktorý týmito pravidlami dosahujeme aj inde.

Naša myseľ je teda pevne vkladná medzi nevyhnutnosti zmyslového a ideálneho poriadku. Naše idey sa musia – pod trestom nekonečnej nekonzistentnosti a frustrácie – zhodovať s realitami, konkrétnymi či abstraktnými, nech už majú podobu faktov alebo princípov.

Až potiaľ nemôžu intelektualisti nič namietat'. Môžu iba povedať, že sme sa sotva dotkli povrchu záležitosti.

Realitami teda sú buď konkrétne fakty, alebo abstraktné druhy vecí a intuitívne vnímané vzťahy medzi nimi. Ďalej, a po tretie, je to celý súbor ostatných právd, ktoré už vlastníme, aj tieto však musia naše nové idey brať do úvahy. Čo však teraz znamená „zhoda“ s takýmito trojakými realitami? – aby som opäť použil súčasnú definíciu.

Práve tu sa pragmatizmus a intelektualizmus začínajú rozchádzať. Zhoda bezpochyby pôvodne znamená kopírovanie, videli sme však, že samo slovo „hodiny“ nahrádza mentálny obraz ich fungovania a že vo vzťahu k mnohým realitám naše idey môžu byť iba symbolmi, nie kópiami. „Minulosť“, „moc“, „spontaneita“ – ako môže naša myseľ kopírovať takéto reality?

„Byť v zhode“ s realitou v najširšom slova zmysle môže znamenať iba to, že sme vedení priamo k nej alebo do jej prostredia, resp. že sme vtiahnutí do takého funkčného kontaktu s ňou, že s ňou alebo s niečím, čo je s ňou späté, narábame lepšie, ako keby sme s ňou v zhode neboli. „Lepšie“ v zmysle intelektuálnom alebo praktickom! A zhoda bude často znamenať iba negatívny fakt, že zo strany reality sa neobjavuje nič kontradiktórické, čo by prekážalo spôsobom, ktorými nás naše idey niekam vedú. Kopírovať realitu je naozaj veľmi dôležitý spôsob, ako s ňou byť v zhode, ale vôbec to nie je spôsob podstatný. Podstatný je proces navádzania. Akákoľvek myšlienka, ktorá nám pomáha narábať – či už prakticky alebo intelektuálne – s realitou, resp. s tým, čo k nej patrí; ktorá náš postup nezamotáva do frustrácií; ktorá skutočne vyhovuje a prispôsobuje náš život celkovému usporiadaniu reality, bude s ňou z hľadiska tejto požiadavky v dostatočnej zhode. Bude pravdou o tejto skutočnosti.

Pomenovania sú práve tak ako určité mentálne obrazy „pravdivé“ alebo „nepravdivé“. Spúšťajú podobné verifikačné procesy a vedú k rovnakým praktickým výsledkom.

Celé ľudské myslenie sa stáva diskurzívnym: vymieňame si myšlienky, vypožičiavame si navzájom verifikácie, získavame ich jeden od druhého prostredníctvom sociálneho styku. Všetky pravdy sú tak tvorené verbálne, uchovávajú sa a sprístupňujú pre každého. Preto musíme *hovoríť* konzistentne práve tak, ako musíme konzistentne *myslieť*: lebo v reči aj v myslení narábame s druhmi. Pomenovania sú arbitrárne, ale keď ich raz pochopíme, musíme sa ich pridržať. Teraz už nesmieme volať Ábela „Kainom“ či Kaina „Ábelom“. Ak tak robíme, odkláňame sa od celej knihy Genézis a od všetkých jej spojení s univerzom reči a faktov od najstarších čias po dnešok. Dostávame sa mimo akúkoľvek pravdu, ktorú celý tento systém reči a faktov môže stelesňovať.

Veľká väčšina našich pravdivých ideí nepripúšťa priamu alebo osobnú verifikáciu – týka sa to ideí o minulosti, ako napríklad tej o Kainovi a Ábelovi. Prúd času možno zrekonštruovať iba slovné, resp. verifikovať nepriamo súčasným pokračovaním alebo účinkami toho, čo sa z minulosti uchovalo. Keď sú naše idey o minulosti v zhode s týmito verbálnymi výroky a účinkami, potom vieme, že sú

pravdivé. Julius Cézar, pradávne príšery, všetko vo svojej vlastnej dobe a prostredí bolo *také pravdivé ako minulosť sama*. Že minulosť sama bola pravdivá, potvrdzuje jej koherencia so všetkým prítomným. Ako je teraz pravdivá prítomnosť, tak *bola* aj minulosť.

Zhoda sa tak v podstate ukazuje ako záležitosť navádzania – navádzania, ktoré je užitočné, pretože smeruje do oblastí obsahujúcich dôležité objekty. Pravdivé idey nás navádzajú na užitočné verbálne a konceptuálne oblasti, ako aj na užitočné zmyslové ciele. Navádzajú na konzistenciu, stabilitu a plynulý ľudský styk. Odvádzajú nás od výstrednosti a izolácie, od zbytočného a jalového myslenia. Priechodnosť prúdu navádzania, jeho všeobecné oslobodenie od konfliktov a kontradikcií sa pokladá za jeho nepriamu verifikáciu; no všetky cesty vedú do Ríma a všetky pravdivé procesy musia nakoniec viesť k zmyslovým skúsenostiam, ktoré niekto *niekde* priamo verifikoval a skopíroval vo svojich ideách.

Pragmatista interpretuje slovo zhoda takto široko a voľne. Poníma ho celkom prakticky. Dovoľuje mu označovať akýkoľvek proces postupu od súčasnej idey k budúcu cieľu pod podmienkou, že prebieha úspešne. Iba tak môžeme o „vedeckých“ ideách, ktoré ďaleko presahujú zdravý rozum, povedať, že sú v zhode so svojimi skutočnosťami. Ako som už povedal, vyzerá to, akoby realita bola vyrobená z éteru, atómov a elektrónov, avšak nesmieme to ponímať tak doslovne. Termín „energia“ dokonca ani nepredstiera, že zastupuje niečo „objektívne“. Je iba spôsobom merania javov, aby bolo možné zachytiť ich zmeny jednoduchým vzorcom.

Keď si však vyberáme z týchto človekom vytvorených ideí, nemôžeme sa beztriestne správať o nič vrtkavejšie než na praktickej úrovni zdravého rozumu. Musíme nájsť teóriu, ktorá bude *fungovať*, čo je nadmieru zložité, pretože naša teória musí byť sprostredkovaním medzi všetkými našimi predchádzajúcimi pravdami a istými novými skúsenosťami. Musí rozkladať zdravý rozum a predchádzajúce presvedčenie čo najmenej a musí viesť k nejakému zmyslovo vnímateľnému cieľu alebo niečomu inému, čo možno presne verifikovať. „Fungovanie“ znamená obidve tieto veci a ich tlak je taký silný, že pre nejakú hypotézu zostáva iba malý priestor. Naše teórie sú pod takým tlakom a kontrolou ako nič iné. A predsa sa niekedy objavujú alternatívne teoretické formulky, rovnako kompatibilné so všetkými pravdami, ktoré už poznáme, a potom si medzi nimi vyberáme podľa subjektívnych dôvodov. Vyberáme si druh teórie, ktorej sme už naklonení; riadime sa jej „eleganciou“ alebo „úspornosťou“. Clerk-Maxwell niekde hovorí, že ak by si vedec vybral z dvoch rovnako dobre potvrdených koncepcií tú kompli-

kovanejšiu, išlo by o „zlý vedecký vkus“ – a všetci s ním budete súhlasiť. Pravda vo vede je to, čo nám dáva maximálne možnú sumu spokojnosti, vrátane vkusu, ale konzistentnosť tak s predchádzajúcou pravdou, ako aj s novým faktom je v každom prípade veľmi imperatívna požiadavka.

Viedol som vás cez veľmi nehostinnú púšť. Ale teraz, ak sa môžem vyjadriť ľudovo, začíname zbierať smotanu z mlieka. Naši racionalistickí kritici nás ostrefujú zo svojich batérií; reakcia na ich kritiku nás vyvedie z celej tejto suchopárnosti k plnému rozvinutiu dôležitej filozofickej alternatívy.

Naše ponímanie pravdy je ponímaním právd v množnom čísle, procesov navádzania uskutočňovaných *in rebus*, ktoré majú spoločnú iba tú vlastnosť, že sa *vyplácajú*. Vyplácajú sa tým, že nás navádzajú na určité časti systému alebo smerom k nim, ktoré sa na mnohých miestach ponárajú do zmyslových vnemov a ktoré môžeme či nemusíme mentálne kopírovať, ale v každom prípade s nimi uskutočňujeme istý druh výmeny, vágne označený ako verifikácia. Pravda je pre nás jednoducho spoločným menom pre verifikačné procesy, podobne ako zdravie, bohatstvo, sila atď. sú názvami pre iné životné procesy, ktoré takisto vyhl'adáваме, pretože sa to vypláca. Pravda sa *vytvára* podobne, ako sa v priebehu skúseností tvorí zdravie, bohatstvo a sila.

V tomto bode s nami racionalizmus vedie neustály boj. Viem si predstaviť racionalistu, ktorý hovorí: „Pravdu nevytvárame,“ povie, „ale ju získavame ako jedinečný vzťah, ktorý nečaká na nijaký proces, preniká priamo skúsenosťou a vždy ju zasiahne. Naše presvedčenie, že tamtá vec na stene sú hodiny, je pravdivé vopred, aj keby to nikto nikdy neverifikoval. Práve vlastnosť *byť* v tomto transcendentálnom vzťahu bez ohľadu na to, či jestvuje alebo nejestvuje verifikácia, robí každé myslenie pravdivým. Vy, pragmatisti, chytáte vec za nesprávny koniec, keď existenciu pravdy umiestňujete do verifikačných procesov. To sú iba známky jej existencie, iba naše chabé spôsoby potvrdzovania skutočnosti, ktorá z našich ideí už vopred získala obdivuhodnú vlastnosť. Táto vlastnosť je večná, podobne ako všetky esencie a podstaty. Myšlienky sa na jej podieľajú priamo, tak ako sa podieľajú na nepravdivosti alebo nedôležitosti. Nemožno ju analyzovať v podobe pragmatických dôsledkov.“

Prijateľnosť tejto racionalistickej tirády stojí na fakte, ktorému sme už venovali veľkú pozornosť. Najmä v našom svete oplývajúcom vecami podobného druhu a podobnými spojeniami je jedna verifikácia použiteľná na iné prípady rovnakého druhu, a jedno výborné

využitie poznania smeruje ani nie tak k veciam samým ako skôr k ich spojeniam, zvlášť k tomu, čo o nich hovoria ľudia. Vlastnosť pravdy získaná *ante rem* potom pragmaticky znamená, že v takomto svete mnohé idey fungujú skôr prostredníctvom svojich nepriamych alebo možných než priamych či skutočných verifikácií. Pravda *ante rem* znamená iba verifikovateľnosť; inak je jedným z racionalistických trikov považovať pomenovanie konkrétnej javovej reality za nezávislú, vopred danú entitu, a umiestniť ju za realitu ako jej vysvetlenie. Profesor Mach na jednom mieste uvádza Lessingov epigram:

*Sagt Hänschen Schlau zu Vetter Fritz,
„Wie kommt es, Vetter Fritzen,
Dass grad die Reichsten in der Welt,
Dass meiste Geld besitzen?“*

Hänschen Schlau tu chápe princíp „bohatstva“ ako čosi odlišné od faktov označujúcich skutočnosť, že človek je bohatý. Princíp predchádza fakty, ktoré sa stávajú iba čímisi ako sekundárnou zhodou s esenciálnou podstatou bohatého človeka.

V prípade „bohatstva“ všetci vidíme, že ide o omyl. Vieme, že bohatstvo je iba pomenovanie konkrétnych procesov, v ktorých hrajú svoju úlohu životy určitých ľudí, a nie prirodzená dokonalosť, vlastná pánom Rockefellerovi a Carnegiemu, no už nie ostatným ľuďom.

Podobne ako bohatstvo aj zdravie existuje *in rebus*. Je to pomenovanie pre procesy ako trávenie, obeh, spánok atď. prebiehajúce nerušené, hoci v tomto prípade sme viac naklonení myslieť ho ako princíp a povedať, že človek trávi a spí dobre, *pretože je zdravý*.

V prípade „sily“ sme, domnievam sa, stále blízko racionalizmu a máme sklon ju brať ako dokonalosť, ktorá je človeku vopred daná a vysvetľuje herkulovské výkony jeho svalov.

V prípade „pravdy“ väčšina ľudí celkom prekračuje hranicu a považuje racionalistické vysvetlenie za samozrejmé. V skutočnosti sú si však všetky tieto slová celkom podobné. Pravda existuje *ante rem* len v tej miere ako ostatné veci.

Scholastici, nasledujúc Aristotela, veľmi využívali rozdiel stavu a činnosti. Zdravie *in actu* znamená okrem iného dobrý spánok a trávenie. Zdravý človek však nemusí stále spať alebo tráviť tak ako bohatý nemusí stále narábať s peniazmi a silný stále dvíhať nejakú záťaž. Všetky tieto vlastnosti nadobúdajú medzi okamihmi svojho výkonu status „stavu“; podobne pravda sa stáva stavom istých našich myšlienok a presvedčení v intervaloch medzi verifikačnými aktivitami. Tieto aktivity sú však koreňom celej veci a podmienkou, aby v príslušných intervaloch mohol jestvovať nejaký stav.

„Pravdivé“, veľmi stručne povedané, je len výhodou na ceste nášho myslenia práve tak, ako „správne“ len výhodou na ceste nášho správania. Je výhodou v takmer každej podobe, dlhodobou a priebežnou, pretože to, čo vyhovuje celej terajšej skúsenosti, nebude nevyhnutne rovnako uspokojivo vyhovovať všetkým ďalším skúsenostiam. Ako vieme, skúsenosť vie prekonávať sama seba a prinútiť nás korigovať súčasné schémy.

„Absolútne“ pravdivé ako to, čo už žiadna budúca skúsenosť nezmení, je tým ideálnym prchavým bodom, v ktorom – predstavujeme si – sa raz všetky naše dočasné pravdy stretnú. Tomu zodpovedá predstava dokonale múdreho človeka s absolútne kompletnou skúsenosťou. Ak by sa niekedy mali tieto ideály uskutočniť, uskutočnia sa všetky naraz. Zatiaľ však musíme žiť podľa pravdy, ktorú môžeme získať dnes a byť pripravení ju zajtra nazvať klamom. Ptolemaiovská astronómia, euklidovský priestor, aristotelovská logika, scholastická metafyzika – to všetko vyhovovalo po stáročia, no ľudská skúsenosť tieto medze prekročila a teraz to nazývame iba relatívne pravdivým, či pravdivým v rámci daných hraníc skúseností. „Absolútne“ nie sú pravdivé; vieme totiž, že tieto medze boli príležitostné a mohli ich prekročiť myslitelia minulosti práve tak, ako ich prekračujú myslitelia súčasní.

Keď nové skúsenosti vedú k spätným úvahám o minulom čase, hovoria o tom, čo bolo pravdivé, hoci nijaký mysliteľ minulosti k tomu nedospel. Žijeme dopredu, povedal istý dánsky filozof, ale chápeme dozadu. Prítomnosť vrhá späť svetlo na svet minulých dejov. Pre ich aktérov to mohli byť pravdivé procesy. Nie sú však také pre človeka, ktorý pozná neskoršie odhalenie príbehu.

Tento regulatívny pojem potenciálne lepšej pravdy, ktorá sa preukáže neskoršie a možnože jedného dňa sa preukáže absolútne, má silu retroaktívneho práva, ale obracia sa – ako všetky pragmatistické pojmy – smerom ku konkrétnosti faktu, smerom k budúcnosti. Tak ako polopravdy, aj absolútnu pravdu budeme musieť vytvoriť – vytvoriť ju ako vzťah, spojený s rastom množstva verifikačnej skúsenosti, ku ktorej neustále polopravdy prispievajú svojím dielom.

Už som zdôraznil fakt, že pravda sa vytvára prevažne z predchádzajúcich právd. Presvedčenia ľudí sa väčšinou vždy zakladajú na skúsenosti. No samy presvedčenia sú časťami súhrnnej skúsenosti so svetom a stávajú sa tak materiálom následných operácií. Kým realita znamená skúsenostnú realitu, tak ona ako aj pravdy, ktoré o nej získavame, sa neustále menia – ide azda o zmeny smerujúce ku konečnému cieľu, ale stále ešte o zmeny.

Matematici dokážu riešiť problémy s dvoma premennými. Napríklad v newtonovskej teórii sa zrýchlenie mení v závislosti od vzdialenosti, vzdialenosť sa však tiež mení v závislosti od zrýchlenia. V oblasti pravdivých procesov prichádzajú fakty samostatne a dočasne určujú naše presvedčenia. Tieto presvedčenia nás však nútia konať, čím odhaľujú alebo zapríčiňujú nové fakty, ktoré spätne pôsobia na presvedčenia. Takže celý kotúč a balík pravdy – ako sa odvíja – je produktom dvojitého pôsobenia. Pravdy sa vynárajú z faktov; potom sa opäť do faktov ponárajú a pridávajú sa k nim; tým fakty znova vytvárajú alebo odhaľujú novú pravdu (slovo nie je rozhodujúce) a tak ďalej donekonečna. Mimochodom, „fakty“ samy nie sú pravdivé. Jednoducho sú. Pravda je funkciou presvedčení, ktoré z faktov vznikajú a v nich sa aj končia.

Je to ako rast snehovej gule, ktorý na jednej strane závisí od prírastku snehu, na druhej strane od toho, ako chlapi pri gúľaní postupujú; a tieto faktory sa neustále vzájomne podmieňujú.

Teraz jasne vidíme, v čom spočíva najpodstatnejší rozdiel medzi racionalistom a pragmatistom. Skúsenosť i naše psychologické potvrdenia pravdy sa menia – toľko pripustí i racionalizmus; nikdy však nepripustí, že premenlivá je sama realita alebo aj sama pravda. Racionalizmus tvrdí, že realita je úplná a hotová raz a navždy a že zhoda našich myšlienok s ňou je ich jedinečnou, ďalej neanalyzovateľnou vlastnosťou, ktorá je vopred daná. Pravda ako vnútorná dokonalosť ideí nemá nič spoločné s našimi skúsenosťami. K obsahu skúsenosti nič nepridáva. V samej realite nespôsobuje nijaký rozdiel; je iba dodatkom k nej, iba nehybnou, statickou reflexiou: *ona neexistuje – iba platí alebo panuje*. Patrí do inej dimenzie, než je dimenzia faktov alebo ich vzťahov, patrí jednoducho do epistemologickej dimenzie – a týmto veľkým slovom končí racionalizmus diskusiu.

Tak ako pragmatizmus smeruje do budúcnosti, racionalizmus zasa pozerá späť do minulej večnosti. Verný svojmu zakorenenému zvyku sa racionalizmus zvrháva na „princípy“ a myslí si, že keď raz pomenujeme nejakú abstrakciu, dosiahli sme autoritatívne riešenie.

Obrovská hĺbka v zmysle konzekvencií pre život, vyplývajúca z tohto radikálneho rozdielu v názoroch, bude zrejmá až z nasledujúcich prednášok. Túto prednášku chcem zatiaľ uzavrieť poukázaním na to, že vznešenosť racionalizmu ho nechráni pred prázdnotou.

Keď požiadate racionalistov, aby namiesto obviňovania pragmatizmu zo znesvätenia pojmu pravdy definovali pravdu sami a presne povedali, čo ňou oni rozumejú, prichádzajú mi na myseľ iba tieto dva pozitívne pokusy:

1. „Pravda je systémom tvrdení, ktoré si nárokuje ničím nepodmiernenú platnosť.“¹
2. Pravda je pomenovanie všetkých súdov, z ktorých musíme povinne robiť čosi ako imperatív.²

Prvou vecou, ktorá nám pri týchto definíciách udrie do očí, je ich nevýslovná trivialita. Sú samozrejme absolútne pravdivé, ale aj absolútne bezvýznamné, pokiaľ ich nechopíme pragmaticky. Čo sa tu mieni „nárokom“ a čo „povinnosťou“? Pokiaľ ich chápeme ako súhrnné názvy pre konkrétne dôvody, pre ktoré myslieť pravdivo je ohromne výhodné a dobré pre smrteľných ľudí, je správne hovoriť, že realita si nárokuje, aby sme s ňou boli v zhode a že je to aj naša povinnosť. Pociťujeme nároky i povinnosti, a pociťujeme ich práve z týchto dôvodov.

Avšak racionalisti, ktorí hovoria o nároku a povinnosti, *výslovne tvrdia, že nemajú nič spoločné s našimi praktickými záujmami alebo osobnými dôvodmi*. Hovoria, že naše dôvody pre zhodu sú psychologické fakty, súvisiace s každým mysliacim človekom a náhodnosťami jeho života. Sú iba jeho dôkazom a nijakou súčasťou života samej pravdy. Život pravdy sa odohráva v čisto logickej alebo epistemologickej dimenzii, odlišnej od dimenzie psychologickej, a jej nároky predchádzajú a presahujú všetky osobné motivácie akéhokoľvek druhu. Aj keby ani človek, ani Boh nikdy nenašli pravdu, aj vtedy by toto slovo malo byť definované ako to, čo *treba nájsť a rešpektovať*.

Dokonalejší príklad idey abstrahovanej z konkrétností skúsenosti a potom použitej v opozícii a na negáciu toho, z čoho bola abstrahovaná, nikdy nejestvoval.

Filozofia a bežný život sú plné podobných prípadov. „Sentimentálnym klamom“ je roniť slzy nad abstraktnou spravodlivosťou, veľkorysosťou, krásou atď., a keď ich stretne na ulici, nikdy tieto kvality nespoznáme, pretože okolnosti spôsobili, že zhrubli. V súkromnom vydaní životopisu výsostne racionalistickej mysle čítame: „Bolo čudné, že môj brat s jeho obdivom ku kráse vo všeobecnosti, nemal nijakú záľubu v umeleckej architektúre, krásnych maľbách alebo kvetoch.“ A vo filozofickej knihe, ktorú som naposledy čítal, nachádzame takéto odseky: „Spravodlivosť je ideál, iba ideál. Rozum si predstavuje, že by mala existovať, ale skúsenosť ukazuje, že nemôže... Pravda, ktorá by mala jestvovať, nemôže... Rozum je

¹ A. E. Taylor, *Philosophical Review*, vol. xiv, s. 288.

² H. Rickert, *Der Gegenstand der Erkenntnis*, kapitola „Die Urtheilnothwendigkeit“.

deformovaný skúsenosťou. Len čo rozum vstúpi do skúsenosti, stáva sa protikladný rozumu.“

Tento racionalistický omyl sa navlas podobá sentimentálnemu klamu. Obidva vytrhávajú vlastnosť z chaosu jednotlivých skúseností a potom ju považujú za takú čistú, že ju kladú proti všetkým nečistým prípadom ako protikladnú a vyššiu podstatu. Stále je to však *ich* podstata. Podstatou pravdy je byť validizovaná, verifikovaná. Naším ideám sa oplatí, aby boli validizované. Naša povinnosť hľadať pravdu je súčasťou všeobecnej povinnosti robiť to, čo sa oplatí. Výhody, ktoré pravdivé idey prinášajú, sú jediným dôvodom našej povinnosti nasledovať ich. Rovnaké dôvody jestvujú aj v prípade bohatstva a zdravia.

Pravda si nenárokuje nič iné a nevnucuje si nijakú inú povinnosť, než aké si nárokujú zdravie a bohatstvo. Všetky tieto nároky sú podmienené; a keď nazývame ich nasledovanie povinnosťou, máme na mysli konkrétne výhody, ktoré tým získavame. Čo sa týka pravdy, nepravdivé presvedčenia fungujú dlhodobo škodlivo práve tak, ako pravdivé fungujú prospešne. O kvalite „pravdy“ môžeme teda abstraktne povedať, že jej absolútna hodnota sa zväčšuje, a o kvalite „nepravdy“, že sa prehľbuje jej absolútne zavrnutie: jednu možno nazývať dobrom, druhú zlom, a to nepodmienené. Povinne by sme mali myslieť pravdivo a vyhýbať sa nepravde.

Ak však zaobchádzame so všetkými týmito abstrakciami doslovne a dávame ich do protikladu k ich materskej skúsenostnej pôde, ukáže sa, do akej absurdnej pozície sa dostávame.

Vtedy totiž nemôžeme postúpiť v našom skutočnom myslení. Kedy budem uznávať túto a kedy tamtú pravdu? Mal by som ju uznávať nahlas alebo potichu? Ak niekedy nahlas a inokedy potichu – ako *teraz*? Kedy by sa mala pravda uložiť do encyklopédie – a kedy by z nej mala vystúpiť a zapojiť sa do boja? Musím stále opakovať pravdu „dva-krát-dva je štyri“ len preto, že jej nárok na uznanie je večný, alebo to niekedy nie je dôležité? Musia sa moje myšlienky dňom a nocou zaoberať mojimi hriechmi a nedostatkami, pretože ich skutočne mám – alebo ich môžem potlačiť a ignorovať, aby som sa stal sa príjemným spoločníkom a nie masou morbidnej melanchólie a sebaobhajovania?

Je celkom zrejmé, že naša povinnosť uznať pravdu, ktorá sama vôbec nie je nepodmienená, je obrovsky podmienená. Pravda s veľkým P a v jednotnom čísle si samozrejme abstraktne nárokuje uznanie; konkrétne pravdy v množnom čísle však treba uznať iba vtedy, keď je ich uznanie výhodou. Pravdu treba vždy uprednostniť pred nepravdou, keď sa obidve vzťahujú na jednu situáciu; ak sa však

nevzťahuje ani jedna z nich, pravda je práve tak málo povinnosťou ako nepravda. Ak sa ma opýtate, koľko je hodín, a ja vám poviem, že bývam na Irving Street číslo 95, moja odpoveď môže byť skutočne pravdivá, ale vy nechápete, prečo je mojou povinnosťou povedať vám ju. V tejto situácii by rovnako pôsobilo, ak by som vám udal falošnú adresu.

Keď pripustíme, že existujú podmienky, ktoré obmedzujú použitie abstraktného imperatívfu, *naplno sa nám odhall pragmatistické poňatie pravdy*. Teraz chápeme, že naša povinnosť byť v zhode s realitou je ukotvená v dokonalej džungli konkrétnych výhod.

Keď Berkeley vysvetlil, čo ľudia mienia hmotou, mysleli si, že odmietal jej existenciu. Keď teraz páni Schiller a Dewey vysvetľujú, čo ľudia mienia pravdou, aj oni sú obviňovaní z odmietania jej existencie. Kritici hovoria, že títo pragmatisti ničia všetky objektívne meradlá a kladú hlúposť a múdrosť na jednu úroveň. Podľa ich obľúbenej schémy, ktorou opisujú Schillerovu a moju doktrínu, sme vraj ľudia, ktorí si myslia, že keď poviete čokoľvek, čo je vám príjemné povedať a nazvete to pravdou, vyhovelí ste všetkým pragmatistickým požiadavkám.

Nechám na vás, aby ste posúdili, či to nie je drzé ohováranie. Kto tak dobre ako pragmatista – ktorý si viac než ktokoľvek iný uvedomuje tlak celej masy zdôvodnených právd, vyžmýkaných z minulosti, a pôsobenia okolitého sveta zmyslov – pociťuje obrovský tlak objektívnej kontroly, v podmienkach ktorej naše mysle vykonávajú svoje operácie? Ak si niekto myslí, že tento zákon je benevolentný, nech jeden deň dodržiava jeho príkazy, hovorí Emerson. V nedávnej dobe sme veľa počuli o využití imaginácie vo vede. Je najvyšší čas zasadiť sa za použitie aspoň štipky imaginácie vo filozofii. Neochota niektorých kritikov pripisovať našim vetám iné než iba tie najhlúpejšie z možných významov, diskredituje ich predstavivosť vari najviac zo všetkého, čo poznám z histórie súčasnej filozofie. Schiller hovorí, že pravda je to, čo „funguje“. Na základe toho ho považujú za človeka, ktorý ohraňuje verifikáciu na najnižšie materiálne úžitky. Dewey hovorí, že pravda je to, čo prináša „uspokojenie“. Považujú ho za človeka, ktorý je presvedčený, že pravdou nazývame všetko, čo – ak by bolo pravdou – by malo byť príjemné.

Naši kritici určite potrebujú viac predstavivosti o realite. Čestne som sa pokúšal napnúť svoju vlastnú predstavivosť a nájsť najlepší možný význam racionalistickej koncepcie, ale musím priznať, že som z nej stále úplne zmätený. Pojem reality, ktorý nás vyzýva, aby sme s ním boli v zhode, a to jednoducho preto, že jej nárok je „nepodmienený“ alebo „transcendentálny“, je pre mňa nezmyselný. Pokúšam

sa predstaviť si, že som na svete jedinou realitou a ďalej to, čo by som si ešte „nárokoval“, ak by som mal takú možnosť. Ak naznačujete, že by som si mohol nárokovať, aby myseľ vznikla z prázdneho vákua a začala ma *kopírovať*, síce si dokážem predstaviť, čo by toto kopírovanie znamenalo, no nedokážem preň vymyslieť nijaký motív. Nedokážem preskúmať, aký úžitok by som mal z toho, keby som bol kopírovaný, či aký úžitok by z môjho kopírovania mala spomínaná myseľ, ak sú výslovne a z princípu vylúčené – ako motívy tohto nároku – ďalšie konzekvencie (tak, ako v prípade našich racionalistických autorít). Keď viezli Íra jeho ctitelia na banket v nosidlách bez podložky, hovoril si: „Bože, ak by dôvodom nebola česť, rovnako dobre som mohol ísť peši.“ Tak aj tu: ak by v hre nebola česť, rovnako dobre som mohol ostať nekopírovaný. Kopírovanie je jedným z pravých spôsobov poznania (ktorým naši súčasní transcendentalisti zrejme z nejakého zvláštneho dôvodu chcú prevažovať všetky ostatné spôsoby); keď sa však dostaneme za kopírovanie a narazíme na nepomenované formy zhody, ktorým sa výslovne upiera status kopírovania, navádzania či prispôsobovania, resp. nejakého iného pragmaticky definovateľného procesu, toto „čo“, ako aj „prečo“ požadovanej „zhody“ sa stane nezrozumiteľné. V tomto prípade si nevieme predstaviť ani obsah, ani motív. Je to absolútne nezmyselná abstrakcia.³

V tejto oblasti pravdy sú nepochybne úprimnejšími zástancami racionality sveta pragmatisti než racionalisti.

³ Nezabúdám, že Rickert sa už dávnejšie vzdal pojmu pravdy založeného na zhode s realitou. Podľa neho je realita všetkým, čo je v zhode s pravdou, a pravda je založená výlučne na našej základnej povinnosti. Tento fantastický ťah, spolu s úprimným priznaním vlastného neúspechu pána Joachima v jeho knihe *The Nature of Truth* sa mi javia ako znamenie zlyhania racionalizmu v otázke pravdy. Rickert sa čiastočne zaoberá pragmatistickým poňatím v kapitole nazvanej „Relativizmus“. Nemôžem sa tu púšťať do diskusie s jeho textom. Postačí, ak poviem, že jeho argumentácia v danej kapitole je taká chabá, že u takého schopného autora je to až neuveriteľné.